

Ana Jeličić

Sveučilište u Splitu, Sveučilišni odjel za forenzične znanosti, Rudera Boškovića 31/IV, HR–21000 Split
anjelici08@gmail.com

Intelektualna i duhovna baština Pierrea Teilharda de Chardina iz perspektive suvremenih bioetičkih problema

Sažetak

Čak je i u prošlom stoljeću bilo neobično da jedan isusovac namijeni neko svoje djelo »onima koji ljube svijet«. Ta je posveta manje čudna kada je riječ o francuskom filozofu, teologu, paleontologu, mistiku i pjesniku, Pierreu Teilhardu de Chardinu. On čak u napomeni svog djela Božansko ozračje piše da je njegovo djelo prikladno za one »uzburkane duhove iznutra i izvana«. To je Chardinov »onadnaravljeni« čovjek koji, zahvaljujući psihološkoj evoluciji koja se događa integracijom znanosti i duhovnosti te interakcijom ljudskih misli i veza, vodi svijet prema noosferi. Nju ostvaruje napredak u duhu, u svijesti, moralu, kreativnosti, formama zajedništva, inteligenciji, miroljubivosti i toleranciji, a princip tog napretka je ljubav. Riječ je o poboljšanju svijesti i rastu u osviještenosti o odgovornosti, koraku naprijed koji se pouzda u snagu ljudskog uma u interakciji s duhom (i umjetnošću, s lijepim). Taj napredak ne podrazumijeva niti se usmjerava samo na ljudsko djelovanje (znanstveno- tehnički razvoj) već na (s)mislenost i osjetljivost. Chardinova ideja spiritualno orijentiranog evoliucijskog procesa vizionarski prethodi mnogim modernijim fenomenima, poput održivog razvoja, neuroetike, ekoteologije ili bioetike. Njegovo viđenje napretka i čovjekove uloge u kozmičkom napretku može poslužiti, ili ga mi možemo interpretirati, kao povijesno i znanstveno uporište spomenutih disciplina i fenomena, dašak povijesnog svijeta u novom.

Ključne riječi

Pierre Teilhard de Chardin, napredak, kretanje prema, evolucija, odgovornost, budućnost, ljubav, noosfera, bioetika

Uvod

Neprestani napredak, kako se to čini, ne progoni samo suvremenog čovjeka. Povijest čovječanstva jedan je veliki hod prema naprijed, o čemu svjedoče neobuhvatna povijesna, arheološka, kozmološka, geološka, paleontološka, biološka i ina znanstvena istraživanja. To uvijek nosi sa sobom pitanje ne samo o tome kako je tekao taj napredak već i kamo nas taj napredak vodi, što nas očekuje sutra ili što ostavljamo budućim generacijama, ali i sumnje poput: idu li svijet, svemir i čovječanstvo možda unazad, k uništenju, kontrakciji umjesto ekspanziji, u tamu, umjesto u blagostanje kakvom se nadamo vođeni zadivljujućim znanstvenim spoznajama i tehnološkim instrumentima?

Ideja napretka nešto je sasvim drugo od samog napretka. Čini nam se da je ona počela proganjati tek modernog čovjeka koji se u svojoj svakodnevnicu vodi *credom* olimpijskih igara: *citius*, *altius*, *fortius*. Pitanja i dvojbe tko će brže, tko će više i jače ili tko je bolji, ili još teži zadatak kojeg si čovjek postavlja – ja moram biti prvi, najjači i najbolji – ne vodi uvijek razvoju niti

napretku. Nažalost, ponekad se dogodi upravo suprotno. Imperativ napretka postavlja pred čovjeka prezahtjevne ciljeve koji ga ugrožavaju fizički, psihički, emocionalno, zdravstveno, financijski pa i moralno.

Upravo su ova pitanja ili, bolje rečeno, strah zbog uvida u tehnološku uvjetovanost odnosa čovjek–priroda, ali i čovjek–čovjek, dovela do novih žarišta etičkih promišljanja vezanih uz ekologiju, znanstveni napredak, utjecaj tehnologije na društvena zbivanja, ekonomske raspodjele dobara i tako dalje, što je dovelo do formiranja etike odgovornosti (Hans Jonas), novih etika budućnosti (utemeljenih na minulim, a danas reanimiranim idejama europskih filozofa¹, teologa² pa i svetaca³) te kulminiralo novom znanstvenom disciplinom u razvoju, bioetikom⁴ koju danas smatramo znakom novog vremena.

Ideja napretka i globalne odgovornosti u Pierre Teilharda de Chardina

Teolog, filozof, paleontolog, geolog, isusovac i mističar, kako mnogi opisuju Pierre Teilharda de Chardina, nerijetko je bio, u akademskim krugovima, ali i u javnosti, ismijavan i kritiziran. Previše znanstvenik da bi bio mističar te previše poetičan i mističar da bi bio pravi znanstvenik, baveći se graničnim pitanjima znanosti pomirbeno balansirajući između njenih rezultata i vjerskih dogmi, istražujući zemaljske granice i nebeska bespuća, kopajući daleko u prošlost da bi predviđao budućnost, Teilhard nam je neupitno ostavio bogato nasljeđe, kako znanstveno, tako i duhovno. U ovom radu postavljamo pitanje: uklapa li se u integrativnu bioetiku, odnosno doprinosi li njenim nastojanjima u promicanju autentičnog ljudskog napretka, intelektualna i duhovna baština ovog mislioca i mističara prošlog stoljeća? Iz Teilhardovog bogatog opusa, u ovom kontekstu, iskače upravo njegova ideja napretka.

Napredak podrazumijeva gledanje i planiranje budućnosti, a ona se tek može nazrijeti promatrajući i istražujući povijesna zbivanja te vodeći računa o onim djelovanjima, ponašanjima i navikama ljudi koji opstanak života u budućnosti mogu ugroziti. Tako je barem vjerovao Pierre Teilhard de Chardin. On je svoj nauk gradio oko ideje *kretanja prema* (naprijed). Napredak o kojem je Teilhard govorio nije bio materijalni, ni znanstveni, ni tehnološki, mada se on naknadno uglavnom studirao iz perspektive kozmologije, fizike, biologije i teologije, uspoređujući njegovu misao posebice s onom Charlesa Darwina i njegove teorije o postanku vrsta i o evoluciji, ali i s idejama nekih filozofa⁵ o postanku svijeta i života. Međutim, iščitavajući njegov koncept napretka kao *kretanja* (svijeta, čovječanstva, svijesti) *prema* krajnjoj točki (*Omega točka*) možemo primijetiti neimenovanu, ali vrlo jasnu ideju i cilj koji se poklapaju s onima koje danas smatramo bioetičkim. Kretanje svemira od postanka do Omega točke ili od kozmogeneze preko biogeneze i antropogeneze do noosfere⁶ prije svega je razvijanje i rast prema boljem, napredak života, poboljšanje i produženje života. Ipak, taj napredak, mada uključuje širenje, oslobođenje i pomak, podrazumijeva i padove, posrtanja, defekte, patnje, bol, razočaranja i zlo, kako fizičko tako i moralno. Dapače, Teilhard je vjerovao da se napredak može ostvariti samo preko mnogih pogrešaka i brojnih ozljeda.⁷ Sam napredak za Teilharda nije nužno usavršavanje, već je napredovanje, kretanje prema budućnosti, prema opstanku života, što zahtijeva odgovornost čovjeka i očituje kretanje koje ima svoj smjer, ide prema kompleksnosti-svijesti. Pritom, »ljudskom činu Teilhard pridaje kozmičke dimenzije, odgovornost i snagu čitavog svemira, odjek na milijarde vjekova i živih bića«,⁸ što njegovu misao čini veoma zanimljivom za integrativnu bioetiku. Ipak, u Teilhardovoj evo-

lucijskoj viziji *kretanja prema*, naglasak nije na prošlosti niti na budućnosti, već na Zemlji koju je potrebno izgrađivati.⁹ Stoga je u fokusu ideje napretka, u Teilharda, baš kao i u integrativnoj bioetici, čovjek činitelj, svjesno biće pozvano na djelovanje. Tako dolazimo do još jedne ključne bioetičke kategorije kod Pierre Teilharda de Chardina, do odgovornosti.

1951. godine u svom djelu *L'évolution de la responsabilité dans le monde (Evolucija odgovornosti u svijetu)* govori o etici odgovornosti koja ima korijenje u samoj strukturi svijeta i svemira. Ta etika odgovornosti je *solidarnost* koja postoji u svijetu, vjerovao je Teilhard, poput nekih drugih sila. Ona obuhvaća tri područja koja su međusobno povezana: fizičko-kemijske veze, odnos između živih bića i onog iznad njih te interakcije koje se traže i žele na temelju slobodnog izbora. Moralni osjećaj altruizma i solidarnosti ukorijenjeni su u svemir, prate razvoj svijeta od samog početka do Omega točke.

Takva globalna vizija svijeta, ne samo biološka i organska, te svijest o jedinstvu i povezanosti svijeta kao i ideja evolucije kao konvergencije, omogućavala mu je uvid u svijet koji se transformira i kojeg mijenja upravo čovjek kao svjesno biće, odgovorno za svijet, sa zadatkom da ga očuva, razvija i ostavlja budućim generacijama. Upravo ta igra ujedinjavanja i povezivanja pojedinačnih svijesti i izbora vodi ka složenosti, humanizaciji, i cilju koji će dati smisao samom životu. Njegova vizija etike odgovornosti (univerzalne solidarnosti, altruizma i ljubavi) izrasla je iz perspektive svijeta kojeg je potrebno izgrađi-

1

Vidi više u Hans Jonas, *Princip odgovornost: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990. Jonas je smatrao da ćemo, samo ako predvidimo mogućnost razaranja čovjeka, moći doći do onog kako djelovati da bismo se sačuvali od toga. Jonas nije pri tom mislio samo na materijalno, fizičko, propadanje, umiranje čovjeka, već je iskazivao opravdanu zabrinutost za, kako se sam izrazio, »nepovredivost bića«, ono što prejednicira govor o dostojanstvu ljudske osobe, te za poredak vrednota u društvu koje svoje samopouzdanje temelji na materijalnom, tehnološkom i znanstvenom procvatu. Uočavajući civilizacijski, a onda i etički razdor, Jonas naslućuje novu etiku koja će se graditi na strahu (heuristika straha) od onoga što ugrožava čovjeka. Vidi još i Vittorio Hösle, *Filozofija ekološke krize*, Matica hrvatska, Zagreb 1996.

2

Primjerice papa Pavao VI. (s enciklikom *Humanae vitae*), Hans Küng, Elio Sgreccia i drugi.

3

Primjerice duhovnost svetog Franje Asiškog (traženje Boga preko prirode) ili svetog Bonaventure, ali i pape Ivana Pavla II. te njegovih etičkih refleksija i zabrinutosti za budućnost čovječanstva i života, sabranih u enciklikama *Donum vitae* iz 1987. godine ili *Evangelium vitae* iz 1995.

4

U Hrvatskoj se bioetika razvija posljednjih dvadesetak godina, a u svijetu, počevši od

SAD-a, posljednjih pedesetak. Bioetika je do sada postala općepoznati pojam, fenomen i disciplina, ali i dalje neiscrpno interdisciplinarno područje koje izaziva na pokušaje implementiranja ideja starijeg datuma u njen okvir, i to u svjetlu bioetičke paradigme znanja (znanje kao odgovornost i bioetika kao orijentacijsko znanje). To dopušta njen pluriperspektivni metodološki obrazac, a u korist je njene misije i cilja – očuvanja života na Zemlji kroz maksimalni angažman pojedinaca, znanosti, religija i kulture koji jedino integrirajući se mogu postići željeni rezultat.

5

Brojni su filozofi inspirirali Teilharda, od Aristotela do Lamarcka.

6

To je ujedno i put od anorganskog preko organskog, prema mislećem, svijesti, osobi, ultra-humanom do nad-humanog.

7

Usp. Pierre Teilhard de Chardin, *Inno dell'Universo*, Queriniana, Brescia 1992., str. 82.

8

Marko Matić, »Vizija P. Teilharda de Chardina – evanđelista Krista u kozmosu«, *Obnovljeni život* 37 (3/1982), str. 230.

9

Usp. Ludovico Galleni, »Il 'muovere verso di Teilhard de Chardin': aspetti scientifici, filosofici e teologici«, *Studium* 3 (2014), str. 377–395.

vati te je ona moguća jedino ukoliko su metafizika i zakoni prirodne znanosti u harmoniji. Ona se temelji na potrazi za idealnim uvjetima života, u društvu, u miru, to jest u potrazi za sretnim životom.¹⁰ Za vjernike ta etika, u Omega točki, postaje dužnost pokoravanja Božjoj volji.

Govoreći nadalje o ljudskoj odgovornosti spram života, svijeta i svemira, Teilhard naglašava da je čovjek pozvan svijet izgrađivati u svom vremenu i prostoru, ali ga i ostaviti za sobom. Svemir jest nedovršen, ali se dá urediti, nesavršen je, ali može postati savršen i nije dobar koliko to može biti. Čovjek je već samom svojom pojavom preobrazio svijet jer je prvo biće koje je tražilo i vidjelo svoj put, ulagalo napor da poboljša uvjete svog života te planiralo svoj život pitajući se kako i zašto djelovati u njemu ili za njega. Na to pitanje Teilhard odgovara:

»Početna osnova obaveze, za ljudski dio, jest činjenica da je rođen i da se razvija prema kozmičkom gibanju. Mi moramo djelovati, i na takav način, zato što naše pojedinačne sudbine potječu iz jedne sveopće sudbine. U svom ishodištu dužnost je samo odsjaj svemira u atomu.«¹¹

Vizija budućnosti

Teilhard je kroz svoj istraživački rad iskazivao nezadovoljstvo svim redukcionističkim teorijama evolucije ili napretka kao slijepog hoda prema naprijed ili materijalnog gomilanja.¹² Stoga se priklonio jednoj globalnoj viziji svemira i života¹³ zahvaljujući ideji o jedinstvu svega, o povezanosti svih i svega te na mističnom iskustvu međusobnog prožimanja svega u svijetu koji ide prema planetizaciji, zbližavanju koje se događa odlukom, slobodnim izborom, na poticaj ljubavi, čime započinje »razdoblje osobe« u povijesnoj fazi koju će obilježiti sloboda. Teilhard u svom djelu *Fenomen čovjeka* kaže da je jedini svijet koji je sposoban održavati čovjeka/osobu onaj svijet koji je nepovratno personalizirajući.¹⁴ U njemu se čovjek, na višem stupnju razvoja, *kreće prema* bitno novom, onom što neće izazivati više nikakav razdor.¹⁵

Teilhardova teorija evolucije daleko je od Darwinove, mada ga ponekad nazivaju »katoličkim Darwinom«,¹⁶ jer je ona globalna evolucija, kojom se osim bioloških danosti nasljeđuju i poboljšavaju organske, anorganske, društvene i kulturne danosti. Svijet tako evoluirao u sve savršenije oblike, a to uobličavanje i organizaciju omogućuje duh. Svijet (materija) je orijentiran prema naprijed, prema složenosti, humanizaciji i socijalizaciji, a pokretačke snage su, vjerovao je Teilhard, duh i ljubav.¹⁷ Svijet zapravo ide prema što punijem životu.¹⁸ Ukoliko je svijet shvaćen samo kao materija, ukočen je, jalov i krut. Stoga mu je potrebna duhovna dimenzija koja mu daje gipkost, čini ga dinamičnim, drži na okupu mnoštvo različitog i pojedinačnog te mu omogućuje napredak. Zbog duha je svijet u nastanku, on je živući svijet odnosno svijet koji raste. Samim tim, svojim djelovanjem, koje animira duh, čovječanstvo sebi daje životnost.

Razvoju, o kojem je Teilhard govorio, a koji je ostvariv preko svijesti o odgovornosti i djelovanju prema toj svijesti, trebala bi prethoditi kriza obraćenja, ali ne u vjerskom smislu, već preobrazba u razumijevanju, opažanju, vrijednostima i djelovanju, odnosno premještanje svog osobnog načina opažanja i djelovanja. Budućnost je sinonim za višu razinu čovječanstva, čovječanstva koje ima novu svijest, nove sposobnosti i ljubi na jedan drugačiji način,¹⁹ zbog čega sam čovjek treba raditi na samorazvoju, a to može ostvariti jedino u zajednici. U zajednici i brizi za nju može otkriti svoju golemu snagu koja mu omogućuje napredak. Svjestan tereta odgovornosti, u svom poznatom djelu *Ljudska snaga*, Teilhard piše:

»Odakle napokon u ljudskoj svijesti 20. stoljeća, prvi put od buđenja života na Zemlji, izbija temeljni problem djelovanja. Do sada je čovjek djelovao uglavnom nagonski, iz dana u dan, ne znajući previše zašto i za koga radi. Podudarno s pritjecanjem svježih snaga u njega, novo polje djelatnosti bez granica i bez mjera otvara se njegovoj težnji, i na neki način, njegovom obožavanju. Tko je shvatio (a uskoro će to neizbježno shvatiti) položaj i značenje najmanjeg djelička mišljenja u prirodi, težišna stvar postaje to da racionalno osigura napredak svijeta kojeg smo dio. Ne više samo kao nekada, za svoju malu osobnost, svoju malu obitelj, svoju malu domovinu – ne više čak ni za cijelu Zemlju – nego za spas i uspjeh samog svemira, kako mi, ljudi današnjice, moramo srediti, za boljitak oko nas, održavanje, raspodjelu i napredak ljudske snage? Cijelo je pitanje u tome.«²⁰

U razdoblju između dva svjetska rata²¹ Teilhardove brige te shvaćanje napretka kao kozmičkog puta prema većoj svijesti²² i snažnijem duhu prema jedinstvenosti s razlogom su zvučali kao utopijski kozmološki optimizam, ali danas, u vremenu koje smatramo novom povijesnom epohom, ostvaruje se njegova proročka izjava da će doći doba kada će duh otkrića nadvladati duh ratovanja, odnosno novo doba koje će biti obilježeno stvaralačkim razvojem kojeg će uvjetovati povezivanje različitih perspektiva što omogućuje globalnu viziju života i bolje razumijevanje istog. Zanimljivo je da upravo u tom razdoblju on prebacuje fokus s osobnog preživljavanja i spasenja svoje duše iz perspektive raja da bi iz eshatološko-evolucijske perspektive govorio o potrebi spašavanja čovječanstva, zemlje i svega onog što na njoj živi.

10

Usp. Fabio Montovani, »L'etica connessa con l'evoluzione convergente di Teilhard«, *Convergere. Rivista di studi Teilhardiani e di esperienze spirituali* 1 (2001), str. 41–48. Autor se poziva na Teilhardova djela *L'évolution de la responsabilité dans le monde* iz 1951., *Le basi dell'idea di evoluzione. La visione del passato* (Saggiatore, Milano 1973.) te *Le direzioni del futuro* (SEI, Torino 1997.).

11

Pierre Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*, Naprijed, Zagreb 1991., str. 23.

12

Teilhard je smatrao da je uzrok svake krize pa i one intelektualne upravo u pretjerivanju, u viškovima, neravnoteži proizvodnje i potrošnje. Taj teret što pritišće čovjeka neizdrživo je težak, a zapravo potpuno nepotreban.

13

Govori o kozmosu koji vrvi različitim oblicima života, a mi poznajemo tek zemaljski život. Čovjek, odnosno ljudska misao prelomila je povijest života na onaj pred-misaoni i misaoni.

14

Govori o personalizirajućoj totalizaciji čovječanstva koja uključuje postojanje zla u svijetu koji on vidi kao priliku za rast, a ne potpunu degradaciju. Vidi više u M. Matic, »Vizija P. Teilharda de Chardina«, str. 225–238.

15

Usp. Pierre Teilhard de Chardin, *Il fenomeno umano*, Saggiatore, Milano 1973., i Frances-

co Bellino, *Eubiosia: la bioetica della »buona vita«*, Città Nuova, Rim 2005.

16

Teilhard nije vjerovao u prirodnu selekciju, slučajne mutacije i isključivu vezanost uz biološko nasljeđe i mehaničku biološku evoluciju kao Darwin.

17

Usp. Silvana Procacci, »La materia non è inerte. Il principio dell'evoluzione cosmica in Teilhard de Chardin«, <http://mondodomani.org/reportata/procacci01.htm>.

18

On dodaje teološko shvaćanje te punine koja se ostvaruje u kristološkoj evoluciji, putovanju prema Omega točki i ultra-humanom. Zapravo on »kristificira« evoluciju, odnosno »divinizira kozmos«.

19

Usp. P. Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*.

20

Isto, str. 115.

21

Vrijeme najintenzivnijeg stvaralaštva de Chardina je smatrao, u povijesnom smislu, vremenom između dva stanja, skrivanja od života i radovanja životu, odnosno između služenja životu i strasti.

22

Veća svijest podrazumijeva neke više oblike čuvstva, slutnje, mišljenja, kreativnosti, ali i morala.

Evolucija svijesti

Evolucija uključuje tri elementa: kretanje prema, slobodu i autonomiju te zadatak izgradnje zemlje, svijeta koji je dinamičan, u nastajanju, u dovršavanju, transformiranju, u tijeku.²³ U evolucijskom procesu dogodio se skok, promjena stanja, upravo pojavom čovjeka na Zemlji. Tad se pojavila snaga koja misli odnosno javila se (samo)svijest. Svijest sama evoluirala je iz stadija manje svijesti do samosvijesti i refleksije. Ta je snaga pokretačka snaga (uvjet evolucije ili hoda prema naprijed koji uključuje promašaje) koja pokreće svijet odozdo, dok se ujedno jedna druga snaga, sila, spušta odozgo – to je snaga ljubavi.²⁴ Ljubav nije samo poveznica između dvoje ljudi, ona je u Chardinovim očima stvaralački poriv, *spiritus movens*, polet prema svemu lijepom i istinitom, razlog, ali i cilj napretka. Ona je duhovna snaga, energija, koja proizvodi složenu, ali organiziranu zajednicu i omogućuje njezin daljnji razvoj, put od materije prema duhu. Ona je dinamični princip, princip reda, u naravi je svemira i prirode. Omogućuje susret, kontakt, komunikaciju, dijalog, napredak, evoluciju i rast.²⁵ Gura prema naprijed i put gore, iznad postojećeg i prema boljem od postojećeg.

Ljubav je pokretač stvaralačkog razvoja i ona će obilježiti novo doba, vjerovao je ovaj isusovac i paleontolog te je zapisao: »preživljavanje kao i nad-život, čekaju nas u smjeru rastuće svijesti i rastuće ljubavi prema sveopćem«. ²⁶ Drugim riječima, negdje i nekada će doći do podudaranja putova ljudskog uspinjanja i božanskog silaženja, dvije će se sile frontalno sudariti. Snaga svijesti i informacija i snaga ljubavi proizvest će univerzalnu svijest, *noosferu*. Ona će biti posljedica kulturne evolucije, koja će pak uslijediti nakon nadvladavanja individualizma te jasnije spoznaje da su poboljšanje i napredak mogući samo preko veće socijalizacije, zajedništva, solidarnosti i ljubavi.

Teilhardova duhovna i intelektualna otvorenost – put k *noosferi*

Chardin, koji za života nije svjedočio fizičkoj masmedijskoj povezanosti među ljudima, sve je poznate vrste materijalne povezanosti među ljudima omalovažavao pred vizijom buduće psihičke, unutarnje povezanosti koja vodi jedinstvu. To je ostvarivanje *noosfere*.²⁷ Ona nije tek mreža, već je konkretna povezanost, organizirano jedinstvo, recipročna interakcija različitih svijesti sa zajedničkim projektom. Ona je dinamični entitet u kojem se povećava i ubrzava interkomunikacija do te mjere da u njoj čovjek-pojedinac osjeća, vidi, želi sve ono što i svi ostali, što mu omogućuje snažna i neraskidiva duhovna povezanost ili kozmička svijest, do koje će doći ili kojoj vodi evolucija.²⁸ Teilhard je zapravo govorio o povezanim perspektivama čovječanstva koje će tada, u *noosferi*, doći će do zajedničke vizije života.²⁹

Ovakve i slične Teilhardove misli idu u prilog onima koji su u njemu vidjeli pravog preteču interdisciplinarnog pristupa u suočavanju sa znanstvenim i inim preprekama i izazovima koji su danas itekako aktualni. Dapače, Teilharda su s razlogom nazivali integrativnim misliteljem.³⁰ U spomenutom djelu *Ljudska snaga* piše: »u ovom trenutku došli smo do kraja napredaka što ih je moguće ostvariti pojedinačno«. ³¹ Taj princip primijenio je i na svoja istraživanja. Formirajući slijed evolucije koja ide od kozmogeneze preko biogeneze i antropogeneze do *noosfere* on se koristio činjenicama prirodoslovnih znanosti (paleontologije i geologije), filozofskim idejama, posebice etičkom refleksijom o *kretanju prema* složenijem, kompleksnijem i svjesnijem sta-

nju, združivanju rasutog i različitog, spajanju u jedinstvo i organizaciji,³² ali i teološkim interpretacijama govora crkvenih otaca o svijetu i životu, franjevačkom duhovnošću i pavlovskom kristologijom (koja je ujedno i mistička, odnosno kozmička kristologija), želeći proučiti koje izgleda čovjek ima u budućnosti ili za budućnost.³³ Osim toga, radio je na dijaloškom odnosu spomenutih znanstvenih, kulturnih i religioznih perspektiva u svrhu njihova međusobnog obogaćivanja. Naposljetku, ujedinjujući ove aspekte istraživao je odnos čovječanstva i biosfere te odnos biosfere i *noosfere*.³⁴ Njegovo je učenje svojevrсна sinteza teološke, eshatološke vizije (kretanja i kraja svijeta) i ambijentalne etike, jer je vjerovao da očuvanje biosfere podrazumijeva očuvanje etičkih vrijednosti ili da je biološko stanje uvjetovano onim kulturnim. Teilhardova teorija evolucije ujedno je bila znanstvena (paleontološka), mistična, kulturna, duhovna, a samim time zapravo globalna. Proučavao je razvijanje materije i pokušavao naslutiti paralelni razvoj duha. Paleontologija istražuje empirijske tragove *kretanja prema* (dakle, napretka) u kojima ovaj teolog uočava i jednu mističnu dimenziju napretka po kojoj se uz materiju transformira i duh svijeta. Dapače, ono materijalno, tvar, samo je instrument preko kojeg se događa duhovni razvoj čovječanstva.³⁵ Dok materijalno čini samu građu svemira, duhovno je svijest. Mada je otkrivanje evolucije svijesti

23

Usp. Ludovico Galleni, »Il progetto scientifico e la sintesi di Teilhard de Chardin nell'ottica della salvezza della biosfera«, *Convergere. Rivista di studi Teilhardiani e di esperienze spirituali* 1 (2001), str. 23–41.

24

Usp. M. Matić, »Vizija P. Teilharda de Chardina«, str. 225–238. Teilhard je vjerovao da će doći do susreta tih dviju sila, do podudarnosti.

25

Usp. Silvana Procacci, »Creazione continua, principio unitivo e responsabilità umana secondo Teilhard de Chardin«, *Poietica. Rassegna critica di filosofia e di scienze umane* 19 (21/2009), dostupno na http://www.unipg.it/difilile/Etruscan/Creaz_Cont_Sec_Teilhard_de_Chardin_Procacci.doc.

26

P. Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 95.

27

Termin 'noosfera' Teilhard je skovao zajedno s Rusom Vladimirom Vernadskijem i francuskim filozofom Eduardom LeRoyem da bi razdvojio zemaljsku sferu od misleće, refleksivne.

28

Usp. F. Montovani, »L'etica connessa con l'evoluzione convergente di Teilhard«, str. 41–48.

29

Usp. P. Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*.

30

Usp. M. Matić, »Vizija P. Teilharda de Chardina«, str. 225–238.

31

Isto, str. 124.

32

Usp. L. Galleni, »Il 'muovere verso di Teilhard de Chardin'«, str. 377–395.

33

Kretanje prema u isključivo teološkom smislu značilo bi kretanje prema savezu, otkupljenju i spasenju, a samo napredovanje podržava Bog koji podržava ujedno i stvaranje svijeta (*creatio continua*). Noosfera podrazumijeva istinsku povezanost, jedinstvo u koje se ljudi spontano okupljaju. Govori tako o grupiranju čovječanstva, zbližavanju, odnosno naprednoj socijalizaciji.

34

Usp. Ludovico Galleni, Francesco Scalfari, »Teilhard de Chardin's Engagement with the Relationship between Science and Theology in Light of Discussions about Environmental Ethics«, u: Celia Deane-Drummond (ur.), *Pierre Teilhard de Chardin on People and Planet*, Equinox Publishing Ltd., London 2006., str. 160–178; Ludovico Galleni, »Pierre Teilhard de Chardin: L'evoluzione come muovere verso. Aspetti fenomenologici ed epistemologici«, *Quaerentibus: Teologia y ciencias* 1 (1/2012), str. 48–81.

35

Usp. L. Galleni, »Pierre Teilhard de Chardin: L'evoluzione come muovere verso«.

teže od otkrivanja evolucije materije, ono je također uočljivo. Možemo, drugim riječima, kazati da on promiče i čuva odnos kulture i prirode, znanosti i religije,³⁶ što uostalom čini njegovo djelo i misao prepoznatljivim te mu daje obilježje integrativnosti i pluriperspektivnosti, zbog čega se usuđujemo Teilharda de Chardina promatrati kao autentičnog, mada ne i nominalnog integrativnog bioetičara.

Teilhard je vjerovao da je čovjek mjesto u kojem se koncentrira cijela budućnost te nada u napredak i budućnost. U redukcionističkim teorijama mehaničke evolucije čovjek nije mogao doli se prilagoditi, odnosno pokoriti, evoluciji, a Teilhard angažira čovjeka, dapače, upozorava da je čovjek pokretač evolucije, skretničar na evolucijskom putu, odgovoran za njeno kretanje unaprijed ili unazad.³⁷ Ili, kako je Teilhard rekao:

»Čovječanstvo nije, ni za koga među nama, samo stabljika koja podržava, sjedinjuje, čuva (...), ono je 'strelica' koja zatvara dovršena budućnosti. Da izbjegne beznađe čovjek treba vjerovati čovječanstvu više nego samom sebi.«³⁸

Upravo kozmička svijest, ili svijest čovječanstva, koju Teilhard očekuje u *noosferi*, uvjet je snažnijeg osjećaja odgovornosti, jer u njoj čovjek može sebe vidjeti ili svoj život samo kao dio cjeline života. Stoga, ako čuva sebe, čovjek čuva cjelinu, ili ako čuva svijet, čuva sebe.

Teilhardove etičko-ekološke brige

Već polovicom prošlog stoljeća, Teilhard poziva ljude da se zapitaju koji su učinci znanstvenog napretka, poigravanja s prirodom, ovladavanja njenim snagama. Ide i korak dalje i pita se hoće li doći do ovladavanja ljudskih misli i osjećaja, što se uostalom danas ostvaruje raznim tehnikama manipulacije nad ljudima izazivajući osjećaje straha, panike, tuge, neizvjesnosti i brige. On čak predviđa i pita se kako ćemo se sutra odnositi prema slabije razvijenim etničkim grupama ili do koje ćemo mjere ići u skrbi za umiruće, koliko ćemo ih mrcvariti prije nego ih pustimo da umru. More ga i pitanja izvora energije, ekonomije proizvodnje i rada pa se pita: »kako izabrati i rasporediti građu bez prethodne odluke o tome što nam valja graditi?«³⁹ Na istom mjestu on odgovara da je čovjek pozvan »povisiti građevinu života«,⁴⁰ a to znači život očuvati, ali ga i preobraziti. Suprotstavljajući se znanstvenom materijalizmu i osuđujući ga, Teilhard se priklonio jednom mističnom viđenju prirode u kojoj su duh i tvar nerazdvojeni, odnosno u kojoj je sva materija produhovljena.⁴¹

Sudeći po Teilhardovim bilješkama, on je na tragu današnje integrativne bioetike razmišljao o problemima vezanim za okoliš, biodiverzitet ili tehnička dostignuća, što su postala i ključna pitanja ambijentalne etike i ekoteologije. O njima je promišljao iz perspektive teologije i filozofije, a sasvim jasno se pitao: možemo li pomisliti nepredvidivo, odnosno sve razvojne faze i odjeke znanstvenog napretka? Svojim životom i radom ponudio je duhovno razvojni pogled na svemir, pogled na svijet, svemir i na život iz pretpostavke duhovnog sazrijevanja svemira, odnosno čovječanstva. Povijest je, za Teilharda, dugi put prema naprijed, a napredak je tok razvoja ljubavi,⁴² njezin krajnji rezultat.

Više od prirodoslovne znanosti, a mnogo manje od znanstvene fantastike, Teilhard je vidio mistiku znanosti i mistično u životu. Svoj život je proživio na tri kontinenta istražujući i objavljujući svoje paleontološke rezultate, pokušavajući ih uskladiti s vjerskim uvjerenjima. Sam je gradio, poput *oca bioetike* V. R. Pottera, most između prirodnih i humanističkih znanosti, provodio i poticao dijalog između religije i znanosti postavivši sebi jedan

zadatak – potaknuti na brigu za budućnost čovječanstva jer cjelokupna povijest svijeta upućuje na *kretanje prema*. Život dakle sam ide prema novim razinama kompleksnosti i svijesti, »produhovljenju« materije, ili: svijet je na putu uosobljenja. Konkretnije, Teilhard kaže: svemir je »prava ljudska domovina«⁴³ kojoj se trebamo posvetiti. Ako se on istražuje i sređuje, javlja se vjera u budućnost. Gotovo su jednako svijet vidjeli i interpretirali sveci koji se danas smatraju pretečama bioetike, poput sv. Franje i sv. Bonaventure, ali i danas poznato ime u hrvatskim bioetičkim krugovima, Ivan Cifrić, koji govori o bioetičkoj ekumeni.⁴⁴ Teilhard je skromno svoja istraživanja često nazivao tek slutnjama, pretpostavkama, pogledima ili ogledima. Nije ih smatrao znanstvenim radovima, već pokušajima doprinošenja znanosti, s uvjerenjem da stvarnost i pretpostavke mogu dovesti k ishodištu, ali i Omega točki.

Teilhardovo mjesto u bioetici

Bioetika je o budućnosti već mnogo rekla i govori⁴⁵ te naglašava da napredak ponekad uključuje koji korak unazad. Ono što se pitamo jest do koje mjere uništiti, ugroziti, razrušiti, ubiti, da bismo učinili korak naprijed. S druge stra-

36

Religiju Teilhard, mada isusovac zvanjem, vidi kao pomoć u smirivanju ljudskih muka, svojevrсно utočište kada smo nesretni ili sklonište kada smo prestrašeni, a njena istinska uloga je da podrži i zaoštri napredak života. Vrijeme iščekivanja budućnosti vrijeme je napredovanja, a ono podrazumijeva vjeru da postoji nešto pred nama, ali i vjeru koja omogućuje hod naprijed. Dapače, vjeru da nas čeka ne samo Nešto nego i Netko. Usp. S. Procacci, »La materia non è inerte«; P. Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*; Pierre Teilhard de Chardin, *Božansko ozračje*, Crkva u svijetu, Split 1985.; M. Matić, »Vizija P. Teilharda de Chardina«.

37

Usp. M. Matić, »Vizija P. Teilharda de Chardina«. Autor piše o kretanju unazad kao posljedici rezignacije i otpora prema životu.

38

P. Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 25.

39

Isto, str. 122.

40

Isto, str. 30.

41

Usp. Celia Deane-Drummond, *Eco-theology*, Saint Mary's Press, Winona, MN 2008.

42

Ljubav za Teilharda nije sentiment, emocija, osjećaj, psihička snaga, kemijski proces, nekakva sila ili privlačnost, kako se obično interpretira. Ljubav je sama »krv duhovnog razvoja«, ona je »pustolovno osvajanje«. Vidi

više u P. Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 64–75. Ona ide sve od međuljudske privlačnosti do kozmičke brige. Simbolizira je ženstvenost, odnosno krijepe je iste tradicionalne vrednote kao ženu. Usp. S. Procacci, »Creazione continua, principio unitivo e responsabilità umana secondo Teilhard de Chardin«.

43

P. Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 31.

44

Sveti Bonaventura govorio je o svijetu kao »kući svih stvorenja«, a akademik Ivan Cifrić o »bioetičkoj ekumeni« kao duhovnoj strukturi koja povezuje biotičku i kulturnu ekumenu. U sociološkom pogledu bioetička ekumena može se promatrati kao proces (ekološkog civiliziranja konflikata između biotičke i kulturne ekumene), kao empirijsko stanje (bazičnih bioetičkih načela u kulturnoj ekumeni) i kao projekt (izgradnje konceptualne integracije biotičke i kulturne ekumene). Vidi više u Ivan Cifrić, »Bioetička ekumena. Potreba za orijentacijskim znanjem«, *Socijalna ekologija* 15 (4/2006), str. 283–310.

45

Najpopularnije teme vezane su za okoliš, klimu, nanotehnologiju, krizu vrijednosti, ideju napretka, tehnološki razvoj, dijalog znanosti s kulturama, religijama, umjetnošću i dr. A Teilhard je govorio o konkretnijim rješenjima. Predlagao je čišćenje kontinenta, organiziranu borbu protiv bolesti i kolektivne istraživačke napore.

ne, malo nam je manje poznata budućnost bioetike, mada se i o njoj piše i u nju se ulaže mnogo truda. Dakle, ima li bioetika svoju budućnost?

Pierre Teilhard de Chardin, čijom smo se mišlju pozabavili u ovom radu, vjerovao je da je moguće predviđati budućnost istražujući daleku povijest. Naznake i vjeru u budućnost života tražio je u fosilima te je vidio svijet i čovječanstvo koji se kreću prema Nečemu, čak prema Nekome. Sasvim sigurno ne trebamo s njim dijeliti to mišljenje i uvjerenje, koje je na granici pjesnički romantičnog, ali nam njegova metoda možda može poslužiti ako se usudimo predviđati budućnost bioetike.

Slijedeći njegovu metodu potrebno je kopati dublje u povijest da bismo otkrili da je potreba za čuvanjem uvjeta života, ljubeći život u svim oblicima, usađena duboko u ljudsku narav kao nagnuće, težnja, želja i ljubav prema životu iz koje izranja osjećaj odgovornosti. Teilhard govori u svom djelu *Ljudska snaga* o »ljudskom urođenom osjećaju« potrebe za nadilaženjem, za skokom prema naprijed, obećanjima budućnosti i (duhovnim) poboljšanjem čovjeka. On se osobno pita: »kamo ide naša civilizacija i kakva je budućnost duha na zemlji?«⁴⁶ te kaže:

»... naše ozdravljenje je u otkriću prirodnog i plodonosnog izlaza kroz koji ćemo propustiti preobilje što nas tišti (sve veća moć i naponi da tu moć ograničimo). Stalno sve veći višak slobodne snage, raspoloživ za sve šira osvajanja, eto što od nas očekuje svijet i što će nas spasiti.«⁴⁷

Dosadašnja »kopanja« hrvatskih bioetičara po filozofskim, teološkim, prirodoslovnim i medicinskim bibliotekama dovela su do povijesnih ličnosti koje su znale pisati o toj dubokoj težnji za očuvanjem i promicanjem života, a čitajući djela Teilharda de Chardina vjerujemo da smo pronašli još jednog kandidata kojeg možemo uvrstiti na listu »predbioetičara«. Drugim riječima, u jednu od mnogih bioetičkih perspektiva možemo pokušati uključiti i Teilhardovu evolucionističku viziju povijesti i napretka kao *kretanja prema*. Ovaj pokušaj pravda njegovo isticanje slobode i odgovornosti čovjeka u evoluciji, čime ukazuje i na potencijalne promašaje. On je veliku prepreku napredovanju vidio u egoizmu, zatvorenosti, duhovnom siromaštvu i individualizmu, stoga poziva na oprez i promišljenost,⁴⁸ ali i na društveno uređenje unutar kojeg je čovjek pozvan, i mogao bi, raditi na budućnosti čovječanstva.

Svi odnosi u zajednici, pa i spomenuti zadatci, zahtijevaju etiku. Prikladni moral koji bi vladao u novoj zajednici Teilhard nije vidio u tradicionalnoj etici, nego u moralu koji nastaje u svijetu u razvoju, koji gradi čovječanstvo (integrativno jedinstvo pojedinačnih percepcija) u potrazi za vlastitom sudbinom. Riječ je o moralu izgradnje budućnosti, moralu obveze, napora, rizika i autonomije koja se temelji na čovjekovoj odgovornosti,⁴⁹ što se u potpunosti poklapa s konceptom etikâ budućnosti koje se formiraju unutar bioetike i koje su joj prethodile. Sve one imaju naglasak na autonomiji, slobodi i odgovornosti, više su indikativne nego imperativne i otvaraju prostor mogućem. Teilhard svoju ideju etike budućnosti, osim na odgovornosti, gradi na pozitivnoj viziji svijeta koji je potrebno izgrađivati i koji želimo imati u budućnosti. Ta etika izranja iz vizije lijepog života budućnosti (onog što želimo), a ne opasnog ili prijetećeg svijeta (u kojem sada živimo). Njegova etika za budućnost ili znanost budućnosti zato mora biti integrativna i interdisciplinarna jer ona se ne može temeljiti samo na rezultatima i podacima egzaktnih znanosti, onome što o svijetu do sada znamo, što smo iskusili, u što smo se uvjerali, što smo probali, već i na humanističkim znanostima (filozofiji i teologiji), ali i

religioznim i umjetničko-kulturnim doprinosima pomoću kojih gradimo sliku svijeta kojeg želimo.

Ostaje nam još jedno pitanje na kraju, a to je pitanje o *znanosti budućnosti*, čiji odgovor možemo samo nagađati ili naslućivati. Ona bi svakako trebala biti integrativna znanost unutar interdisciplinarnog znanstvenog područja, dakle otvorena, bez predrasuda, spremna na dijalog. U tom uvjerenju, u okviru integrativne bioetike kao takve jedne znanosti budućnosti, Teilhardovo djelo zaslužuje pozornost prvenstveno zbog pluriperspektivne vizije budućnosti (filozofska, kozmološka i teološka),⁵⁰ makar i pomalo utopijske, i integrativnog razmišljanja koje prožima čitav njegov znanstveni trud i rad. Osim toga, Teilhard je odgovorio na Jonasovo pitanje zašto i kako raditi na izgradnji zemlje i održavanju stabilnosti onih parametara koji uvjetuju život na Zemlji. To su etički zadaci koji proizlaze iz Teilhardove vizije evolucije kao »kretanja prema«. Naposljetku, veliki je Teilhardov doprinos znanosti i svijetu sinteza teologije i biologije, koja je za cilj imala spašavanje biosfere čija evolucija svjedoči o postojanju odnosa i veza koji dopuštaju i jamče život. S druge strane, teološka perspektiva evolucije omogućuje uvid u povijest svijeta i njegovu budućnost (kretanje svijeta prema) preko povijesti spasenja, povijesti koju je čovjek pozvan dovršavati. Ova teilhardovska evolucijska, teološko-eshatološka, duhovna i kulturna perspektiva razvoja i napretka svijeta i svijesti može biti obogaćujuća i za suvremenu znanost, ekoteologiju i ambijentalnu etiku, ali i za kulturu kao bitan dio pluriperspektivno ustrojene bioetike, jednako onako kako je Teilhardov nauk bio osvježenje za ondašnju teologiju, ali i vjernike koji su odgovornost i krivnju zbog moralne stagnacije redovito i pogrešno predbacivali višim silama i determinirajućoj sudbini. Teilhard je već jednom, kao osnivač moderne paleontologije i nove grane u biologiji,⁵¹ ukazao da su njegova viđenja i znanstveni rezultati, unatoč prvotnim otporima, našli put da izađu na vidjelo te da ih se znanstveno i društveno prizna. Upravo zbog te upornosti, stručnosti, duhovne i intelektualne otvorenosti zaslužuje da se njegove ideje pogledaju iz perspektive suvremene bioetike, ali i da se pridruže njenim uvaženim perspektivama. Da bi se to postiglo, ovu bi ideju trebalo opravdati i potkrijepiti daljnjim istraživanjem, kako povijesti bioetike tako i djela i misli Pierre Teilharda de Chardina.

46

P. Teilhard de Chardin, *Ljudska snaga*, str. 32.

47

Isto, str. 123.

48

Rješenja je s druge strane, inspiriran katoličkom vjerom, vidio u ljubavi prema bližnjem, bratskom osjećaju, samilosti i darivanju.

49

Usp. S. Procacci, »Creazione continua, principio unitivo e responsabilità umana secondo Teilhard de Chardin«.

50

Filozofska perspektiva proučava prirodu i narav svijeta, njegov smisao i ideju napretka; teološka govori o spasenju i otkupljenju kao Omega točki, koja obuhvaća cjelokupni život, a kozmološka vidi evoluciju koja obuhvaća svijet od kozmogeneze do noosfere. Usp. *ibid.*

51

Riječ je o geobiologiji u okviru koje je P. Teilhard de Chardin prvi put proučavao evolucijske mehanizme iz globalne perspektive.

Ana Jeličić

**Intellectual and Spiritual Heritage of Pierre Teilhard de Chardin
from the Perspective of Contemporary Bioethical Issues**

Abstract

Even in the last century it was unusual for a Jesuit to dedicate one of his works to those “who love the world”. This dedication is less strange when it comes to the French philosopher, theologian, paleontologist, mystic, priest and poet, Pierre Teilhard de Chardin. He even writes, in a note to his work Le Milieu Divin, that his work is appropriate for those with “turbulent spirits inside and out”. This spirit is Teilhard’s “supernaturalized” man, a man who, thanks to the psychological evolution that occurs through integration of science and spirituality and the interaction of human thoughts and relations, is taking the world toward noosphere. In that way humankind is making progress in spiritual way, in consciousness, morality, creativity, forms of community, intelligence, tranquility, and tolerance. The principle of that progress is love. It is about improving consciousness and growing awareness of the responsibility, a step forward that relies on the power of the human mind in interaction with the spirit (with art and beauty). This progress does not imply nor is directed only to human activity (scientific-technological development), but to mindedness and sensitivity. Teilhard’s ideas and theory of spiritually oriented evolutionary process visionary precedes many modern phenomena, such as sustainable development, neuroethics, ecotheology, and bioethics. His vision of progress and human role in the progress can serve or it can be interpreted as a historical and scientific background of the mentioned disciplines and phenomena, a touch of the historical world in the new one.

Key words

Pierre Teilhard de Chardin, progress, moving towards, evolution, responsibility, future, love, noosphere, bioethics